

VARGYAS GÁBOR

A ZSÁKMÁNYOLÓK KÉPE A KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIÁBAN

KUTATÁSTÖRTÉNETI VÁZLAT

Bevezetés

Ha van téma, ami a széles értelemben vett antropológia történetében alapvető fontosságú, a gyűjtögető-vadász, másképp zsákmányoló népek kutatása mindenképpen az. Olyan téma ez, amelyben az antropológia számtalan alága (fizikai antropológia, ősrégészet, kulturális antropológia, nyelvészet, etnológia, etnográfia, ökológia, evolúciós etológia, vallástudomány, mitológia, folklorisztika stb.) közös tárgyra talált, amely összeköti, és egyben el is választja az antropológiát a rokon társadalomtudományoktól, a szociológiától, a közgazdaságtól, a politikai filozófiától, a pszichológiától és más egyéb vizsgálati területektől.

Az antropológia alapító atyái, első nagy nemzedéke valamint klasszikus szerzői nagy hangsúlyt fektettek a zsákmányoló népek kutatására. BOAS az eszkimóknál (1888) és az északnyugati-parti indiánok között, elsősorban a kvakiutloknál (1897 és 1966) végzett terepmunkát; KROEBER (1925) a kaliforniai, LOWIE (1935) a varjú indiánok, RADCLIFFE-BROWN (1922) az Andaman-szigetekiek és az ausztráliai őslakók (1930–1931), a SELIGMAN házaspár (1911) a ceyloni veddák között. A Cambridge-i Antropológiai Expedíció az ausztráliai őslakókkal sok tekintetben egyező Torres-szigetekieket (HADDON, 1901–1935), az American Museum of Natural History 1897-es híres szibériai „Jesup North Pacific Expedition”-ja a csukcsokat és a korjácokat (BOGORAS, 1904; JOCHELSON, 1913), a dánok grönlandi, illetve a kanadai arktikus területekre vezetett expedíciói (pl. RASMUSSEN, 1930) az eszkimókat és a szubarktikus zsákmányolókat tanulmányozták. GUSINDE a tűzföldi indiánoknál (1937) és a kongói pigmeusoknál (1942, 1948, 1956), SCHEBESTA a délkelet-ázsiai negritóknál (1928, 1947, 1952–57) és ugyancsak a pigmeusoknál (1933, 1941–1950) járt. Munkássága elején maga MALINOWSKI is (1963[1913]) az ausztrál családsszervezettel foglalkozott, míg az elméleti írók közül DURKHEIM (2004 [1912]), illetve DURKHEIM és MAUSS érdeklődésének középpontjában az ausztrál őslakók (1978[1901–1902]), az utóbbiiban ezenfelül még az eszkimók is (2000[1906]) álltak. FREUD (1918[1913]), ENGELS (1970[1884]) és más társadalomtudósok elméleteit mind befolyásolta a zsákmányolókról alkotott korabeli kép; LÉVI-STRAUSS elméleti érdeklődésében meghatározóak voltak a dél-amerikai nyambikvara indiánok között szerzett élményei (1979[1955]). A sort folytathatnánk. Az antropológia történetében a zsákmányoló népekre vonatkozó ismereteket a kezdetektől fogva felhasználták a legkülönbözőbb elméletek megalkotásá-

ban, és viszont, a velük kapcsolatban feltett új elméleti kérdések új meg új terepmunkák ösztönzői voltak, amelyek újra meg újra új elméletek megalkotásához vezettek.

A zsákmányoló népek a legsikeresebb és a legrégebb emberi adaptáció képviselői. Az emberi történelem hozzávetőleg 99% alatt – körülbelül 12.000 évvel ezelőttig – a zsákmányolás volt az egyedüli életforma. Az emberiség a Földet a földművelés és az állattartás feltalálása előtt népesítette be; a gyűjtő- vadász népek még i.sz. 1500 körül is a Föld területének 1/3-át foglalták el: Ausztrália egészét, Észak-Amerika döntő részét, Dél-Amerika, Afrika és Észak-Ázsia nagy területeit. A drámai változást az ezt követő évszázadok, a felfedezések, a gyarmatosítás, majd főleg a 20. évszázadi globalizáció hozta a számukra: ekkor veszítették el földjeiket, élelemforrásaikat, ekkor érte utol őket végérvényesen a „civilizáció”. A második évezred elejére már mind beleilleszkedtek a környező államok adminisztratív struktúráiba, s mára a Föld lakosságának kevesebb, mint 0,001%-át teszik ki. Ha a jelenlegi, megállíthatatlannak tűnő folyamatok folytatódni fognak, a közeljövőben minden valószínűség szerint végleg el fognak tűnni, hacsak emberjogi kampányok révén nem sikerül oltalmat nyújtani nekik.

Akármilyen kis százalékát teszik is ki azonban a Föld lakosságának, a tudományos érdeklődés nemhogy csökkenne, mint inkább nő irántuk. Miért? A Rousseau-i és az evolucionista örökség minden bizonnyal szerepet játszik ebben: minél „természetibb” egy társadalom, paradox módon annál „emberibbnek” vagy „természetesebbnek” tűnik a számunkra; és minél távolabb kerülünk tőle, annál fontosabbá válik, mint egy már örökre meghaladott létforma letéteményese. Amint LEE és DEVORE írja, sokan hiszik, hogy a zsákmányolók között „az emberi létfeltételek világosabb körvonalakkal rajzolódnak ki... mint más társadalmakban” (1968, IX.); a *Cambridge Encyclopedia of Hunters and Gatherers* szerkesztői szerint (LEE–DALY, 1999a, 2.) viszont ugyanakkor az is kétségbevonhatatlan, hogy mivel létmódjuk a modern korra már általánosan jellemző városi, túlnépesedett, elidegenedett, ipari életmód ellentettje, tanulmányozásukon keresztül az emberi lét alapkérdéseire, illetve általában ember és természet kapcsolatára kapunk választ. S ha meggondoljuk, hogy úgy maradtak fenn – helyenként évezredekig –, hogy nem pusztították el a természetet, akkor az is nyilvánvaló: nemcsak a múlt, de a jövőre nézve is tanulhatunk vizsgálatukból.

1. térkép A Cambridge Encyclopedia of Hunters and Gatherers (LEE – DALY, 1999b, 385.) által tárgyalt zsákányoló népek.

Kutatástörténet

Az előfutárok és az evolucionisták

A zsákmányoló népek kutatása összefonódik az antropológiai megismerés történetével. A 16. századtól kezdve a filozófiai gondolkodók (Montaigne, Hobbes, Locke, Rousseau) a – nem feltétlenül zsákmányoló életformájú – „vadak” leírásaiból kiindulva próbáltak a természetben való élésre, a jó társadalomra, a kultúrának az emberi gondolkodásra tett hatására nézve következtetéseket levonni. A létfenntartás, illetve a létfenntartás és a társadalom viszonya – ami a „zsákmányoló népek” kategóriájának alapjául szolgál – nagyjából a 18. századra lett elfogadott szempont a közgondolkodásban. A skót morálfilozófusok (A. Smith, Ferguson), illetve a francia felvilágosodás enciklopédistái és filozófusai (Diderot, Voltaire, Montesquieu) az emberi társadalomfejlődésről alkotott modelljeikben a különféle nevekkal megnevezett zsákmányolókat a legelső vagy legelső fokra sorolták. Az elméleti kereteket azonban mindannyiuk számára inkább a politikai filozófia, mintsem a tudomány szolgáltatta, tényeik pedig inkább a fantázián, mintsem a valóságon alapultak (BURCH–ELLANNA, 1994, 1.).

A „vadakkal” kapcsolatban a 19. századig, az antropológia megszületéséig két, homlokegyenest ellenkező sztereotípiá alakult ki. Hobbes „a gonosz/rossz vadember” képét megalkotva a „természeti állapotot” a nyers erőszak uralmának, „mindenki harcának mindenki ellen” tekintette, aminek felszámolásához szerinte szükség volt a zsarnokság létrehozására – ez utóbbi jelképe a bibliai Leviatán szörnyeteg. A vadak élete Hobbes szerint „magányos, szegényes, csúnya, állatias és rövid” és

ilyen körülmények közt nincs helye a szorgalomnak, mert a gyümölcs bizonytalan, ezért aztán nincs se földművelés, se hajózás, se tengeren túlról behozott áru, se kényelmes épület, nincsenek nagy erőt igénylő tárgyak ide-oda szállításához szükséges eszközök, semmiféle ismeretszerzés a Föld ábrázatára vonatkozóan, se időszámítás, se művészetek, se irodalom, se társadalmi érintkezés, s ami a legrosszabb: örökös félelem uralkodik, az erőszakos halál veszélye fenyeget (1970[1651], 109.).

Ezzel a felfogással áll szemben Rousseau és általában a francia filozófusok „jó/nemes vadembere”, akit „a természet [...] boldognak és jónak alkotott, a társadalom pedig megrontja és nyomorulttá teszi”, illetve aki „szabadon született és mégis mindenütt láncon van” (ROUSSEAU, 1972[1762], 6., 22.). Ezek az idealizált „vadak” aztán MONTAIGNE-től (2001[1580]) VOLTAIRE-ig (1951[1767]) és MONTESQUIEU-ig (1981[1721]) a saját társadalom

fonáságainak kipellengérezésére, mintegy görbe tükörbe állításához szolgáltattak muníciót.¹

Ilyen előzmények után, a 19. század utolsó harmadában, az evolucionizmus légkörében, a fokozatos társadalomfejlődés és a technológiai haladásal együttjáró jobbulás eszméjének büvöletében megszülető antropológia és ősrégészet számára a „vadak” természetszerűleg az emberi fejlődés legelső, legalacsonyabb fokát képviselik. Életmódjuk annyiban és azért érdekes, mert mintegy összekötő kapcsot képez az állatvilág és a civilizáció „legfejlettebb” fokán álló, 19. századvégi európai (mindenekelőtt a viktoriánus brit) kultúra között. A történelem értelemszerűen *európai* történelem, s mindaz, ami előtte volt, „történelem előtti idők”, amelyre jó fényt vetnek a „primitív” népeknél „csökevények” (survival) formájában fennmaradt, értelmüket veszített szokások és életmód. Az ősrégészet egyik alapító atyja, Sir J. Lubbock (1834–1913) – aki Boucher de Perthes (1788–1868) szóalkotója nyomán elsőként használja és teszi közismertté a „paleolit” és „neolit” kifejezéseket – szerint „ha Európa régiségeiről világos fogalmat óhajtunk szerezni, akkor hasonlítsuk ezeket össze a világ egyéb vidékein máig is, vagy még csak nem régiben a vadnépeknél használatban volt eszköz- és fegyverekkel. Valósággal ugyanazon szolgálatot nyújtják a régésznek a Van Diemensföld [Tasmania, V. G.] s Dél-Amerika lakói, a mit a földtannal foglalkozónak az opossum és a lajhár (1876[1865], II., 88.)”. Magyarra is lefordított klasszikus művében, amely korára jellemzően „*A történelem előtti idők*” címet viseli, ebben a szellemben tárgyalja „az újabbkori vadnépek” életmódját és szokásait: „Ha a fuegói [tűzföldi, V. G.] nép nem egészen legalja is az emberi nemnek, mindazonáltal a legszánandóbb fajok egyike; hanem azért e nép szokásai szerfelett érdekesek, mivel alkalmasint a régi dán konyhahulladék-halom-építőkéhez hasonlóak, habár ezek náluk némi tekintetben előbbre haladtak voltak, mivel a cserépedénygyártást már ismerték” (1876[1865] II., 210.).

A Lubbock által „az emberi fajok leghitványabbjának”, „az emberiség legcsenevészebb alkatrészének”, „legundorítóbb vadaknak”, „piszkos állatoknak”, „rendkívül ostobáknak” „korcsoknak” [sic!] nevezett vadászgyűjtögető népek állatias életéről alkotott képben nem nehéz Hobbes Leviatánjának hatását felfedezni. Mint írja: „... a vadak különböző törzsei ritkán szoktak egymással békésen érintkezni. Többnyire szakadatlan harcban vannak egymással. A társadalom ily állapotában mindegyik törzs vagy teljes elszigeteltségben vagy harcban él szomszédjával. *Delenda est Carthago*, ez az általános jelszó...” (1876[1865] II., 222.).

Vannak ugyan igen sokan, a kik kételkednek abban, hogy a műveltséggel együtt növekedett volna az emberiség boldogsága, a kik a szabad

---

¹ E két vélemény, a „jó” és a „rossz vadember” képe a mai napig kísért: a közvélemény szemében a zsákmányolók e két pólus között ingadoznak. Egyrészt „vadak” – ez főleg a környező domináns népek véleménye velük kapcsolatban; másrészt – számunkra – olyan emberek, akik alapvető értékek letéteményesei: nem anyagiak és demokratikusak.

és nemes vademberről ábrándoznak. Azonban az igazi vadember se nem szabad, se nem nemes; sőt ellenkezőleg, saját szükségleteinek, saját szenvedélyeinek nagyon is rabszolgája! az időviszontagságok ellen tökéletlenül levén védelmezve, éjjel a hidegtől, nappal a melegtől kénytelen szenvedni; a földműveléshez nem értvén, vadászata jövedelméből él s minthogy szerencséje alkalmával a jövőről nem aggódik, folytonosan az éhséggel kénytelen farkasszemet nézni, a mi miatt vagy éhen kénytelen halni vagy pedig emberevésre vetemedni...

Majd a „vadakat” a ragadozók elől menekülő antilophoz hasonlítva így folytatja:

A vadember állapota is épen ilyen; mindenre gyanakszik, folytonosan veszedelemben forog, szünet nélkül ovakodik. Senkiben nem bízhatik, de ő benne sem bízhatik senki. Embertársától mit sem vár, s azt teszi mással, a mit hisz, hogy más is megcselekednék ő vele. Ekként a vad élete szakadatlan önzés és félelem között telik le. Sőt még vallásában is, ha ugyan van neki, csak újabb rettegés forrását nyitja fel maga előtt, s a világot láthatatlan ellenségekkel népesíti meg (1876[1865] II., 265–266.).

Noha Lubbock és a korabeli közgondolkodás számára „a vadnépek jelen szokásait nem tekinthetjük olybá, mintha ezek az első emberek szokásait teljesen visszatükröznék” (1876[1865] II., 218), mégis „az elfogulatlan összehasonlító természetbúvár szorosabb összeköttetésben látja ezeket a gorilla és csimpanz majommal, mint egy Kanttal vagy pedig egy Goethével” (1876[1865] II., 95)! Ez a felfogás egyben erkölcsi értékítéletet is jelentett Lubbock számára, mert a „vadak” és a „civilizált” társadalmak bűnözői között szerinte hasonlóság áll fenn: az utóbbiak „bűnös cselekményei[ne]k legnagyobb része nem egyéb, mint annak ostoba és vakmerő megkísérlése, miként élhetnének, polgárisult társadalom közepette s annak rovására, vademberek módjára.” (1876[1865] II., 270). És jöllehet ez a kép túlzónak tűnhet, mégsem az, mert „a vadak valódi állapota még rosszabb, még elfajultabb, mint a mit én lerajzolni igyekeztem” (1876[1865] II., 252–253.); végső elemzésben a zsákmányoló népek „mind erkölcsi, mind egyéb tekintetben a polgárisultabb fajoknál sokkal alábbvalók (1876[1865] II., 241)”.

Az elképzelés tehát, hogy a ma élő „primitív” népek életmódja az emberiség történetének hajnalán folytatott életmódhoz hasonlítható, Lubbock-nál fogalmazódott meg először pregnánsan. A történelemnek (pszeudo)történeti összehasonlítás révén való rekonstruálása a 19. század végére általánosan elfogadott módszer lett. Az ősrégész Lubbock kortársa a kulturális antropológia (egyik) alapító atyja és klasszikus szerzője, L. H. Morgan (1818–1881), aki nagy hatású művében, „*Az ősi társadalom*”-ban (1961[1877]) – ami Engels „*A család, a magántulajdon és az állam eredete*” című mun-

káján (1970[1884]) keresztül a marxista elméletre is nagy befolyást gyakorolt – az életmód, a technológia, valamint a család- és társadalomszervezet változásainak tükrében vázolta fel az emberiség társadalomfejlődését a „vadság”, a „barbárság” és a „civilizáció” fokozatain keresztül. MORGAN felfogása szerint a fejlődés univerzális, azaz minden társadalom törvényszerűen ugyanazokat a fokozatokat járja végig; továbbá egyenes vonalú (unilineáris), az egyszerűtől a bonyolult felé halad és progresszív, vagyis a változás fokozatos tökéletesedést jelent a számára. Ezt a történelemszemléletet jól tükrözi művének előszava (1961, 7–9.):

Az emberi nem története mindenütt közös eredetről, egyforma tapasztalatokról, a fejlődés egyező irányáról tanúskodik... A találmányok és felfedezések összefüggő sorozatot képeznek az emberi fejlődés menetében, s egyúttal jelzik a haladásnak egymást követő szakaszait is... Ha ezeket [a társadalmi és politikai intézményeket, V. G.] egyeztetjük és összehasonlítjuk egymással, kiderül, hogy az emberiség egységes eredetű, hogy a fejlődés azonos fokán egyezőek az emberi szükségletek, és hogy az emberi szellem hasonló társadalmi körülmények között azonos tevékenységet fejt ki... Mivel az emberiség eredetében egységes, pályafutása is lényegében azonos: az egyes földrészeken különböző, de mégis egyforma vágányokon haladt, és fejlődésének menete igen hasonló volt azoknál a törzseknél és nemzeteknél, amelyek a kultúra egyazon fokára jutottak el.

Ilyen történelemszemlélet mellett Morgan zsákmányolókról alkotott képe – Lubbockéhoz hasonlóan – szükségszerűen csakis negatív lehetett. A „vadság” volt az a kiinduló pont, amihez képest az emberiség egésze által megtett út felmérhetővé vált, s az út végén – a fokozatos, unilineáris haladás szellemében – ott állt a 19. század utolsó harmadának viktoriánus társadalma és technikai civilizációja. A „vadak” kultúrája tehát azért és annyiban érdekes a számára, mert a mai állapotok előzményeül, sőt ellentétéül, s ily módon egyben magyarázatául is szolgál.

Morgan a három fokozatot további három: alsó, középső és felső szakaszra osztja. Az egyes szakaszokat sajátos életforma és találmányok jellemzik: 1.) a vadságot a zsákmányolás (megjelenési vagy fokozatonkénti sorrendben a gyűjtögetés [alsó], a halászat [középső] majd (implicit módon) a vadászat [felső fok]); 2.) A barbárságot a fazekasság és a vele együttjáró letelepült életforma [alsó]; a domesztikációt követően (a keleti félgömbön) az állattenyésztés és (a nyugati félgömbön) az öntözéses földművelés [középső]; majd a vasolvasztás és vasmegmunkálás feltalálása [felső fok]; végezetül 3.) a civilizációt az írás feltalálása fémjelzi.

A történelem hármass fejlődési fokozatokra való tagolása, periodizációja e korban már hosszú múltra megy vissza². Morgan a létfenntartás módjára alapozott sémája jól tükrözi a zsákmányoló és a termelő gazdálkodás közti, ekkorra már rég felismert különbséget.³ A zsákmányolás egyes elemeinek (gyűjtögetés, halászat, vadászat, és ezzel párhuzamosan a „gyümölcssevés”, a „hallal való táplálkozás”, illetve – implicit módon, az íj és a nyíl feltalálása révén – a vadászat) időbeli fokozatokba való sorolása és elkülönítése ugyanakkor nyilvánvalóan hipotetikus: semmiféle ma ismert tudományos tény nem támasztja alá. Evvel párhuzamosan bizonyos technológiai elemek korszakokhoz vagy fokozatokhoz való rendelése (például a vadság felső fokán az íj és a nyíl feltalálása) is részben önkényes; részben viszont (például a fazekasság, vagy a vas megmunkálása) máig korszakelhatároló jegynek számít a régészetben.⁴ Morgan történelmi sémájának, család-és társadalmi modelljeinek részletei, tévedései vagy igazságai azonban jelen esetben másodlagos fontossággal bírnak számunkra. Műve sokkal inkább az emberi civilizáció általános menetével, mintsem annak egy kitüntetett periódusával, a „vadsággal”, vagy annak életformájával, a zsákmányoló életformával foglalkozik. Ha valamiért ki kellett térnünk rá, az azért volt, mert az evolucionisták történelemszemlélete és tárgyalásmódja egy évszázadra meghatározta a vadászokról való gondolkodást: szinte máig elfogadottá tette – legalábbis Magyarországon! – a nyomorúságos körülmények között, az éhhalál szélén tengődő, a természet kiszámíthatatlan szeszélyeinek kitett szerencsétlen vadászok képét.

A német kultúrtörténeti iskola

Jóllehet az evolucionizmus társadalomfejlődési kérdésfelvetésében és modelljében már benne van a zsákmányolás, mint sajátos létfenntartási kategória fontosságának felismerése és elkülönítése, a vadász-gyűjtögető népeket – először az antropológia történetében – rendszeres elméleti és gyakorlati kutatás tárgyává mégis a 20. század 10–20-as éveiben fellépő német kultúrtörténeti vagy kultúrkör iskola (különösen annak W. Schmidt [1868–1854] és W. Koppers [1886–1961] atyák nevével fémjelzett „bécsi” irányzata) tette. Noha ez az irányzat az evolucionizmushoz hasonlóan az emberi történelem rekonstrukciójával foglalkozik, azt nem univerzális és unilineáris törvényszerűségek

² Lásd BODROGI, 1991, aki bemutatja a francia felvilágosodással együtt meginduló történelmi periodizációkat.

³ A. FERGUSON (1767) közel egy évszázaddal Morgan előtt ugyanezt a felosztást használta, és az egyes szakaszok egymástól való elhatárolására ugyancsak a létfenntartásra szolgáló anyagi javak megszerzésének módját, illetve a tökéletesedő technikákat tartotta hasznosnak.

⁴ A történelem kő-, bronz- és vaskorszakokra való tagolása egy dán régész, Christian Jürjen Thomsen (1788–1865) munkássága nyomán vált elfogadottá, akit követően Oscar Montelius (1843–1921) svéd régész fejlesztette tovább és népszerűsítette a máig használt periodizációt.

szerint végbemenő, hanem történelmileg feltételezett folyamatnak tételezi. Kiindulópontja az a feltételezés, hogy a kultúrelemek *egyszeri kialakulásuk* után migrációk, kulturális érintkezés és diffúzió révén szétterjednek. Képvisezői a több helyütt előforduló kultúrelemek szisztematikus összehasonlítása és meghatározott egységekbe, u.n. „kultúrkörökbe” való sorolása révén úgy kívánnak az emberiség fejlődéstörténeti szempontból legrégebb állapotára nézve általános érvényű kijelentéseket tenni, hogy *kizárólag* a zsákmányolókkal foglalkozva a – feltételezésük szerint a Föld egészére kiterjedő – kultúrköröket, illetve azok történelmi kapcsolatait vizsgálják.

Elképzelésük szerint eredetileg egy valamikor Ázsiába lokalizálható, de mára már nyomokban sem létező, kimutathatatlan „őskultúrából” (Urkultur) három, „fejletlen vadászokból” (Niedere Jäger) álló „őskultúrkör” (Urkulturkreis) alakult ki. Ezeket követték aztán a „priméerkultúrák”, amelyekben belül ugyancsak három kultúrkör volt: a matriarchális növénytermesztők, a patriarchális állattenyésztők, és az „apaági-totemisztikus” fejlett vadászok” (Höhere Jäger). Ezek egymástól függetlenül, önállóan fejlődtek mindaddig, amíg érintkezésbe nem kerültek egymással, s különféle kevert formákat, u.n. „másodlagos” (Sekundärkulturen), majd még később „harmadlagos kultúrákat” (Tertiärkulturen), azaz magaskultúrákat nem hoztak létre (ld. SCHMIDT–KOPPERS, 1924, 75. skk.; KLEIHAUER, 1991, 49.).

Egy kultúra őskultúrabeli jegyeinek megállapítása földrajzi helyzet, gazdasági forma és általános fejlettségi fok alapján történik. Az önmagában perdöntő jegy a földrajzi helyzet: felfogásuk szerint az őskultúrák olyan, távoli és izolált reliktumterületek lakói, ahol ők az első, és máig egyedüli lakosok, ahol tehát korábbi lakosoknak nyoma sincs (SCHMIDT, 1928, 8.). Ilyenek például az ausztráliai őslakók. Emellett a gazdasági élet „legalsó” formája, tehát a zsákmányoló gazdálkodás jellemzi őket, és minden másban a kimutatható legegyszerűbb formák. Jegyezzük meg mindjárt, hogy ilyen értelemben minden „fejletlen vadász” esetében *eo ipso* „őskultúráról” van szó, s hogy így természetesen az egész konstrukció szubjektív alapokon, a kultúrák állítólagos „primitív” jegyek alapján történő értékelésén nyugszik.

SCHMIDT atya (1964, 53. skk.; KLEIHAUER, 1991, 50–51.) három, időben egymást követő „őskultúrkört” különít el: a „központi őskultúrá” (afrikai és ázsiai pigmeusok és pigmoid népek), a „déli őskultúrá” (délkelet-auztráliai őslakók, tasmaniáiak, busmanok, tűzföldi indiánok) és az „arktikus őskultúrá” (szamojédek, korjácok, ainuk, észak- és közép-kaliforniaiak, algonkin indiánok). (Ezen kívül említést tesz még egy negyedik őskultúráról, az u.n. „bumerángkultúráról” is, de ez már szerinte nem „tisza őskultúra”.) Az őskultúra jellemzője (ld. SCHMIDT–KOPPERS, 1924, 429. skk.; KLEIHAUER, 1991, 52.) a nomád-kóborló életforma és a vele együttjáró zsákmányolás, a nemek közötti munkamegosztás, ahol férfi és nő munkája kölcsönösen kiegészíti egymást, valamint a természetes anyagokból (fa, bambusz, csont, kagyló, kő) készült korlátozott anyagi javak. Tipikus fegyverek az íj és a nyíl, a buzogány, a hajtófa, a dárda és a harpuna; jellegzetes házformák a szélvédő vagy

a szárnyék, illetve a méhkas formájú vagy kúpalakú kunyhó. Ehhez járul még (ld. SCHMIDT, 1952, 390. skk.) a monogámia, a patriarchális családforma és az államszervezet kezdetei (patrilokális, patrilineáris, exogám hordák szövetsége formájában); továbbá az egalitárius társadalomszervezet, ideiglenes vezetői hatalom, közösségi és személyi tulajdon, valamint hit egy Legfelső Lényben.

Ez utóbbi jegy kutatása egyébként Schmidt atya munkásságában külön hangsúlyt kapott: a vallás története meggyőződése szerint valamiféle őseredeti monoteizmussal és moralitással kezdődött. Ezt bizonyítandó a zsákmányoló népek körében megtalálható Legfelső Lény, mindenható atya és égis-ten képzetek vizsgálatának külön figyelmet szentelt, és e képzeteket a kultúrkör elmélet segítségével mindenütt erre a hipotetikus ősmonoteizmusra vezette vissza. Az istenfogalom „eredetének” szentelt 12 kötetes művében (SCHMIDT, 1912–1955) ebből vezette le az animizmust, a politeizmust és a mágiát is, mint későbbi fejleményeket, amelyek – felfogása szerint – az eredeti monoteisztikus elképzelésekre telepedtek rá, s amelyek a kultúrkörök „törvényei” segítségével mindenfelé elterjedtek. A „primitív” népek körében itt-ott még fellelhető Legfelső Lény képzetek szerinte ennek a legfelsőbb, személyes istenben való hitnek a maradványai lennének.

A „bécsi” kultúrtörténeti iskola kezdettől fogva különös érdeklődéssel fordult a pigmeus-kérdés felé, bekapcsolódva evvel egy akkor már hosszabb ideje folyó vitába a pigmeusok „eredetiségéről”. SCHMIDT atya (1910) a pigmeusokat kulturális és rasszjegyek szempontjából önálló egységnek tekintette, olyan kultúrának, amely fejlődéstörténeti szempontból az emberiség monofiletikus eredetéhez közel eső, „eredeti” fokot képvisel. Az ellentábor szerint viszont esetükben mindössze a „nagynövésűek” – bizonyos természeti körülmények, például trópusi, fehérjeszegény környezeti viszonyok között végbemenő – visszafejlődött formáiról van szó. Schmidt az „őskultúrára” jellemző jegyeket a pigmeusok, a busmanok, az andamánok, a szemangok és az agták összehasonlítására alapozta, és az őskultúrákat feltételezett ősiségük szerint további alcsoportokba osztotta. Az ázsiai negritók és a busmanok például szerinte „fiatalabbak”, mint a közép-afrikai pigmeusok, akik egy általa feltételezett, paleolit-előtti „alithikum”, s ily módon a *legrégebbi* őskultúra képviselői.

Korai írásában SCHMIDT felhívást fogalmazott meg a pigmeusok, illetve általában a zsákmányolók kutatására (1910, 304. skk.; KLEIHAUER, 1991, 53.). Ennek eredményeképp kapcsolódtak be tanítványai és munkatársai, M. Gusinde (1886–1969), P. Schebesta (1887–1967) és W. Koppers (1886–1961) atyák a kutatásba, melynek bevallott célja az volt, hogy Schmidt „őskultúra” elméletének helytállóságát az etnográfiai tényanyagon bizonyítsa. Így nem meglepő, hogy kutatásaikat a kultúrkör-elmélet feltevései hatják át: fő kérdéseik a pigmeusok egységesnek feltételezett rasszjegyei és nyelve, továbbá néhány technológiai, társadalmi és vallási jegy (például a Legfelsőbb Lény képzete). Az „eredeti” és „tipikus” pigmeuskultúrát a legizoláltabb pigmeus csoportokban, a Kongó egyik mellékfolyója, az Ituri

mentén élő pigmeusok között vélték feltalálni. Róluk feltételezték, hogy eredeti jegyeiket évezredekken keresztül, változatlan környezeti feltételek között megtartották. Hogy ezeket az „eredeti” jegyeket megfoghassák, az egyes jegyeket elkülönítették egymástól, illetve – ami még rosszabb – az ökológiai és a kulturális kontextustól. Az ideáltípustól eltérő jegyeket aztán a szomszédos földműves kultúrák hatásának tulajdonították, s mint ilyent kizárták a vizsgálatból (SCHEBESTA, 1963, 210. skk.).

Terepmunka eredményeik még így is jórészt nézeteik revidálására kényszerítették őket (KLEIHAUER, 1991, 54. skk.). Fel kellett adniuk például „a” pigmeusnyelv utáni kutakodást, illetve az afrikai és ázsiai negritók kulturális- és rasszegységéről vallott nézeteket. Rá kellett jönniük, hogy egyik pigmeuscsoport sem izolált: állandó kapcsolatban vannak szomszédaikkal, s így sokat átvettek tőlük nyelvi és kulturálisan egyaránt, illetve keveredtek velük. S noha az Ituri menti csoportok valóban az „etnográfiai jelenben” élők közül a legarchaikusabbak, távolról sem egyetlen, változatlan „őskultúra” képviselői (SCHEBESTA, 1950; GUSINDE, 1962). A terepmunkák, illetve a 30 éve folyó kritika hatására a „bécsi iskola” képviselői nézeteiket – Schmidt kivételével – az 1950–60-as évekre végleg feladták. Lemondtak a világméretű perspektíváról és a globális általánosításokról. Helyette a kultúrtörténeti módszert finomítva relativizálni próbálták az állításait (HAEKEL, 1956). Most már nem időben egymást követő „őskultúrákról” beszéltek, hanem „ösi vagy alapkulturákról” (Alt- oder Grundkulturen), amelyek egymástól függetlenül léteztek, s amelyek mind a paleolitikumban gyökereznek. Evvel párhuzamosan elvetették az „alithikum” fogalmát is. Am mégis, „ha átnézzük az 50-es és 60-as évek zsákmányolókra vonatkozó [kultúrtörténeti] irodalmát, meg kell állapítsuk, hogy az új eredmények alig kapnak visszhangot bennük” és német nyelvterületen „a vadászok és gyűjtögetők-kutatását nagyjából egész az 1960-as évekig a kultúrkörelmélet tipológiai és módszertani célkitűzései határozzák meg: a zsákmányolókról alkotott kép ugyanolyan statikus, izoláló és történelmietlen marad, mint korábban volt” (KLEIHAUER, 1991, 53. és 55.). A „bécsi iskola” képviselői a pigmeusokra (és általában a vadászokra) továbbra is úgy tekintenek, mint akiktől visszafele csak egy lépés az ősember.

A Steward és Service féle modell

A német kultúrtörténeti iskola indulása körül, az 1910–20-as években angol nyelvterületen forradalmi változások mennek végbe az antropológiában: Malinowski fellépését követően megindulnak a modern terepmunkák, az antropológia professzionalizálódik. Az evolucionizmust felváltja egy, a történelmet mint magyarázó erőt elvető, erősen a jelenre koncentráló, ahistorikus irányzat, a funkcionálisizmus. A társadalmi evolúció, és vele a zsákmányolás mint létfenntartási mód évtizedekre lekerül a napirendről. Mindez más típusú elméleti kérdéseket, és azok megoldására irányuló konkrét

terepmunka kutatásokat von maga után. A vadászok-zsákmányolók iránti elméleti és gyakorlati érdeklődés újra éledése – egy korábbi evolúció-ellenes periódus után – csak a társadalmi evolúció kérdésének újbóli „szalonképessé” válásával, illetve kultúra és természet kapcsolatának, ökológiai kérdéseknek az előtérbe helyezésével párhuzamosan megy végbe.

Az úttörő szerepet mindebben J. Steward (1902–1972), a kulturális ökológia fogalmának a kidolgozója játssza. A kulturális ökológia mint antropológiai irányzat mindenekelőtt azt vizsgálja, hogy az emberi populációk hogyan alkalmazkodnak környezetükhöz, illetve hogyan alakítják át azt. Ez lényegében három, egymáshoz kapcsolódó kérdéskör módszeres vizsgálatát jelenti: 1) a technológia és a környezet kapcsolatának; 2) a környezet kiaknázásában szerepet játszó viselkedési mintáknak; illetve 3) annak vizsgálatát, hogy ez a viselkedés mennyiben érinti a kulturális rendszer egyéb aspektusait. E kutatások során a hangsúly mindig a leginkább a létfenntartáshoz kapcsolódó cselekvések, a stewardi értelemben vett „kulturális mag” vizsgálatán van (STEWARD, 1955, 37–41.).

A fentiek szellemében Steward 1920 és 1930 között, az észak-amerikai Nagy Medencebeli zsákmányolók (sosonok, jütök és pajütök) közötti terepmunkája során azt kutatta, hogy kultúrájuk egyes részei milyen funkcionális kapcsolatban vannak egymással és a környezettel. Kutatása során mindenekelőtt általános kulturális mintákra, illetve a kulturális változás folyamatára volt kíváncsi. Szerinte ez utóbbi – különösen a zsákmányoló népek között – úgy fogható fel, mint a különféle környezetekhez való alkalmazkodás. Ennek megfelelően elemzésében (1938) a hangsúlyt a Nagy Medencebeli indiánok létfenntartási stratégiáira és a regionális természeti erőforrások (flóra, fauna, topográfia, klíma, vízforrások megoszlása stb.) struktúrájára, illetve e két tényező kölcsönhatására helyezte.

Elméleti írásai (1936, majd javított formában 1955) középpontjában a horda mint a zsákmányoló népek társadalomszervezeti alapja áll. Steward eredetileg (1936) három hordatípust különített el: a patrilineáris, az összetett vagy vegyes, illetve a matrilineáris hordát, és elsősorban az foglalkoztatta, hogy melyik hordatípus milyen körülmények között jön létre. A patrilineáris hordát, amelyet a legelterjedtebbnek tekintett, „politikailag autonóm, közösen földet birtokló, exogám, patrilokális, az öröklés szempontjából patrilineáris, és elméletileg vagy gyakorlatilag egyetlen ágazatból, de ugyanakkor több háztartásból vagy bilaterális elemi családból álló egységként” határozta meg (STEWARD, 1936, 331.). Ezek a jegyek alkotják a típus stewardi értelemben vett „kulturális magját”, amihez különféle technikák, vallási jelenségek és más egyéb vonások járulnak. Ez a hordatípus ott található meg, ahol a vadászott állatok szétszórta, de huzamosan egy és ugyanazon körzetben élnek, ahol a népsűrűség igen alacsony (1 fő/négyzetmérföld vagy ennél is kevesebb) és a szállítás emberi erővel történik. Az ilyen hordák igen kisméretűek, átlagban 50–60, maximum 100–150 főből állnak. Ez a típus tehát

a környezet kiélésének meghatározott módjára, szétszórt vadállomány kezdetleges technikákkal történő vadászatára épül, ami a szálítási technika fejletlenségével együtt kisméretű csoportot eredményez. Ennél a csoportnál a meghatározott körzetben való mozgás következtében kialakul a tulajdon képzete, valamint a lokális (csoport) exogámia, leszármazási rendje pedig a patrilokalitás következtében patrilineárisává válik (SÁRKÁNY, 2000, 36.).

Ez a modell ideáltípus, a valóságban ugyanis számos tényező ellene hat; mégis mindaddig, amíg a környezet és az alkalmazott technika nem változik, a patrilineáris horda fennmarad. Példái: az észak-nyugati busmanok, egyes pigmeus csoportok, az ausztrál őslakók, a tűzföldi ona indiánok és különféle kaliforniai csoportok.

A vegyes hordákat Steward „bilaterális leszármazású, nem-exogám, a házasság utáni lakóhelyválasztás szempontjából előírással nem rendelkező, önálló családokból álló” egységeknek tekintette, akik általában nagyobb lélekszámúak és nagyobb területet birtokolnak, mint a patrilineáris hordák. Ilyen népek: a déli busmanok, az Andaman-szigetek lakói, és több kanadai szubarktikus csoport. A matrilineáris hordát Steward nem tárgyalta részletesen és nem is adott példát rá, bár kimutatta, hogy az uxorilokális lakóhelyválasztás hogyan befolyásolja az egyébként patrilineárisként meghatározott csoportok összetételét.

A patrilineáris hordaelmélet több évtizeden keresztül rendkívül nagy hatást gyakorolt az antropológiai gondolkodásra. Később nemcsak STEWARD maga (1955), de tanítványa, E. SERVICE (1915–1996) is tovább finomította és korrigálta azt (1962, 59–109.), sőt, a patrilokális horda tézisének későbbi, népszerűsítő művében (1966, 2. javított kiadás 1979), a magyarra is lefordított *Vadászokban* (1973) is megismételte.

A STEWARD féle második, javított változatban (1955) a korábbiakhoz képest jelentős újdonság a sosen horda egyediségének a tárgyalása a stewardi értelemben vett „szocio-kulturális integráció” szempontjából (1955, 101–121.). E tekintetben BARNARD szerint (1983, 196.) „próféciai előrejelzés volt”, hogy Steward saját terepe, a sosenok aberráns típusnak bizonyult, mert aztán, őt követően, az 1960–70-es években, az új terepmunkák nyomán sorra derült fény további „aberráns” példákra a patrilineáris típuson belül. Mint Barnard utal rá, a tipológia következetlensége az elmélet továbbfejlesztőjének, Service-nek a megjegyzéseiből is nyilvánvalóvá válik: a Fülöp-szigeteki negritók és a szemangok „patrilokálisak”, bár „nincs rá sok evidencia” (1962, 62.); az afrikai pigmeusok esetében „úgy is érvelhetnénk, hogy a patrilokális hordaszervezetet a négerektől vették át, vagy azok kényszerítették rájuk” (1962, 62–63.); a „patrilokális” busmanok „valószínűleg nem jó példák a patrilokális vagy a vegyes hordára” (1962, 63.). Ugyanígy, a Service féle „vegyes” típusba – ami elméletileg megegyezik Steward „vegyes” típusával – olyan népek tartoznak, amelyekről Service azt

feltételezi, hogy eredetileg patrilokálisak voltak (algonkinek, athapaszkok, yahganok, Andaman szigetiek); végezetül pedig a sosonok és az eszkimók egyszerűen „anomáliák”. A patrilineáris horda elmélete tehát száz sebből vérzett. Az 1960–70-es évekre felgyülemlett új eredmények aztán végleg megadták a kegyelemdőfést neki: világossá vált, hogy – a világon sok helyütt – a kis csoportok se nem virilokálisak, se nem patrilineárisak. A társadalomszervezet leírásában az új hívószavak az „állandó mozgás”, a „rugalmasság”, a „változékonyság” és a „cseppfolyósság” lettek.

Vagyis, „miközben Steward és Service elvetették saját modelljük lerombolásának magvait, hűek maradtak empirikusan [sőt Sárkány véleménye szerint logikailag is]⁵ megalapozatlan. előfeltevéseihez.” (BARNARD, 1983, 196.). Hatásuk azonban így is felmérhetetlen volt: „fatális tévedésük” ellenére is korábban soha nem tapasztalt érdeklődést keltettek ökológiai kérdések, illetve általában a zsákmányoló népek iránt – annyira, hogy nyomukban a „patrilineáris” vagy „patrilokális” horda kvázi egyetemes elterjedésében máig sokan hisznek (BARNARD, 1983, 195.).

Sahlins és az „eredeti jóléti társadalom”

Az 1960-as évekig általános nézet volt, hogy a vadászok az éhhalál szélén tengődő, a természet szeszélyeinek kiszolgáltatott, szerencsétlen páriák, akik a létért vívott küzdelem nyomorúsága miatt kevés szabadidővel rendelkeznek, s így nem tudják a termelés feltételezett előnyösebb formáit, illetve a hozzájuk kapcsolódó fejlettebb társadalomszervezeti formákat kifejleszteni. Ekkor azonban kiderült, hogy ez az elképzelés távolról sem felel meg a valóságnak: a zsákmányolás gazdasági és társadalmi *előnyeit* hangsúlyozva, e torzképet a „fejéről a talpára állítva” egy konferencián, amire később visszatérünk még, M. SAHLINS (1968 és 1988[1972]) kimutatta, hogy a zsákmányolók sokkal „jólétiőbbek”, mintsem azt valaha is gondoltuk volna! Azok a népek, akiknek az igényei és a szükségletei korlátozottak, mint amilyen sok zsákmányoló nép, rövid idő alatt, csekély munkabefektetéssel, kényelmesen meg tudnak élni: a feltételezett napi robot helyett valójában idejük nagy részét lebzseléssel, nem létfontosságú tevékenységekkel töltik.

Az anyag mindenekelőtt két társadalomból, az ausztrál őslakóktól (McCARTHY–McARTHUR, 1960) illetve a busmanoktól (LEE, 1968) származott. Mindkettő a zsákmányolók létfenntartásra fordított idejét, a napi kalória fogyasztást, annak tükrében az életszínvonalat, illetve a rendelkezésre álló napi szabadidőt vizsgálta. Jóllehet eredetileg ezek az adatok csak rövid ideig tartó megfigyelésből, illetve szűken felfogott létfenntartás-fogalomból származtak, a jelentőségük mégis nagy volt: ellene szóltak annak, hogy a vadászat és a gyűjtögetés sok időt felemészítő tevékenységek lennének.

---

⁵ A szerző megjegyzése.

Kiderült például, hogy Arnhem földön, az ausztrál őslakók között 1) egy fő egy nap maximum 4–5 órát dolgozott; 2) azt is szakaszosan, pihenőkkel egybekötvé, és mihelyt a kívánt mennyiségű élelem rendelkezésre állt, abbahagyta a munkát; 3) a gazdasági lehetőségeket távolról sem aknázták ki teljesen, a megtermelt élelem bármikor könnyen növelhető lett volna; 4) az élelemszerzés fizikailag nem jelentett nagy igénybevételt, 5) a rendelkezésre álló szabadidő oly sok volt, hogy az egyik táborban egy specialistát is eltartottak, aki nem élelemtermelésből élt.

A busmanoknál a helyzet nagyon hasonló volt: 1) egy ember egy napi vadászata 4–5 főt tartott el; 2) A vizsgált táborban a lakosság 65%-a volt élelemtermelő (összehasonlításképpen: a II. világháború előtt a francia parasztság körében a lakosság több mint 20%,-a a magyar parasztság körében 49%-a foglalkozott élelemtermeléssel), csak hogy ez a 65% mindössze 36%-nyi időt dolgozott! Egy felnőtt busman heti átlag munkaideje két és fél nap volt mindössze, az átlag napi munkaidő pedig 6 óra volt – ez 15 órányi munkahetet, azaz napi 2 óra 9 percnyi munkát jelent összesen! Lee szerint „az emberek idejének legnagyobb része, 4–5 nap hetente, más célokra [értsd: a létfenntartáson kívüli, V. G.] fordítódik, például pihenésre vagy más táborhelyek meglátogatására” (LEE, 1969, 74.). Ugyanilyen eredményeket kapott, amikor a napi kalóriabevitelt vizsgálta: ez a busmanok esetében napi 2140 kalóriát jelentett, miközben testsúlyuk, életkoruk, nemük, az elvégzett munka szerint napi 1975 kalóriára lett volna szükségük. Vagyis a busmanok – szemben azzal, amit feltételezni szoktak róluk – távolról sem éheztek! Ezzel kapcsolatban Sahlins idézi Lee egy busman adatközlője azóta elhíresült megjegyzését, amellyel kérdésére, hogy miért nem ültetnek növényeket, reflektált: „miért kéne növényeket ültetnünk, amikor oly sok *mongomongo* dió van mindenfelé?!”.

A tanulság nyilvánvaló: a busmanok nem azért nem térnek át a termelő gazdálkodásra, mert nem képesek rá, hanem azért, mert nincs kedvük hozzá: nem akarják feláldozni szabadidejüket, nem akarják vállalni a növénytermeléssel együttjáró sok plusz munkát! Azt ugyanis azóta a kutatás megbízhatóan bizonyította, hogy a neolitikus „forradalom”, a növények és állatok domesztikációja *több* befektetett munkát igényel, mint a „primitívebb” zsákmányoló életforma. A vadászok viselkedése mindenütt valamiféle eredeti bőségben való korlátlan hitet tükröz: a Montagnais naszkapik például úgy viselkednek, mintha „a vadászandó állat be lenne kötve már az istállóba” – tudják, hogy nem érdemes felhalmozni vagy tartalékolni, mert úgyis lesz belőle újra! „Mi úgy gondolunk a vadászokra, mint akik *szegények*, mert nincsenek javaik; pedig inkább úgy kellene gondolnunk rájuk, mint *szabadokra*” (SAHLINS, 1988, 14.). Az a tény tehát, hogy mostoha természeti körülmények között, zsákmányolásból élnek, nem „primitív” létmódjukra, alacsony termelékenységükre mutat, hanem épp ellenkezőleg: arra, hogy e körülmények *ellenére* is képesek megélni lakóhelyükön.

Mindezek alapján Sahlins bevezeti az „eredeti jóléti társadalom” fogalmát. A „jólétnek” két fajtáját különíti el: „a Galbraith-féle”, illetve a „zen

felfogás szerinti” jólétet. Az előbbi – aminek névadója a modern technokrata „jóléti társadalom” fogalmának megalkotója, a neves amerikai közgazdász, J. K. Galbraith [1908–1920] – a fogalom „burzsoá etnocentrikus” felfogását takarja: az emberek vágyai végtelenek, de e vágyak kielégítésének a lehetőségei végesek. Ilyen értelemben a jólét egyedül az előállított vagy a megszerzett *javak* révén mérhető – s ez a nézet a modern piacgazdaságban élők társadalmak tagjaira érvényes. Ezzel szemben áll a „zen felfogás szerinti” jólét fogalma (a zen, illetve általában a buddhizmus az anyagi világról, a szenvedélyekről való lemondást hirdeti), ami a zsákmányoló népek körében általános. Ez utóbbiak nem értékelik az anyagi javak felhalmozását; ők tehát azért „jólétiiek”, mert a *vágyaik* korlátozottak, amit könnyen, kevés munkabefektetés révén ki lehet elégíteni. Épp ezért, GALBRAITH a modern társadalmakról írt könyvének (1958) a címét kölcsönvéve és „kifordítva” Sahlins úgy jellemzi őket, mint az „eredeti jóléti társadalom” tagjait. Mint megjegyzi, modern 20. századi gazdaságunk központi kérdése a szükséglet és a hiány, és mi ebből a szemszögből nézünk „vissza” a vadászokra: „a vadászt polgári-burzsoá mozzgatórugókkal, viszont paleolitikus eszközökkel ruházzuk fel” (SAHLINS, 1988, 4.). Csakhogy a hiány célok és eszközök viszonya, nem pedig a technikai eszközökben immanensen benne rejlő, lényegi tulajdonság. Ha például a vadászok végső céljának egészségük megőrzését tekintenénk, akkor erre a célra az íj és a nyíl tökéletesen megfelelő eszköz lenne.

Sahlins elemzése végére tehát semmi sem marad az éhhalál szélén nyomorúságosan tengődő szerencsétlen vadászból. Véleménye szerint az eddigi hiba az volt, hogy az anyagi kultúrából kiindulva a gazdasági szerkezetre próbáltak következtetni – így jött létre az abszolút szegénységből a megélhetés nehézségének torzképe. Mik is hát akkor a zsákmányolás valódi hátrányai? Semmi esetre sem az alacsony termelékenység. Az igazi probléma a hosszú távon egyre csökkenő megtérülés: előbb-utóbb kimerülnek az élelemforrások a környéken. Ebben az esetben két lehetőség marad a vadászok számára: vagy megnövelik a befektetett energiát és egyre távolabb mennek élelmet keresni, vagy tudomásul veszik a csökkenő megtérülést és alacsonyabb életszínvonalon élnek. A zsákmányoló életmód fő következménye tehát a *mobilitás*. Ez a mobilitás gátat szab az anyagi kultúra fejlesztésének és fejleszthetőségének is: a fő szempont a hordozhatóság lesz, arra korlátozódik, amit egy ember elbír vinni. Ugyanez magyarázza az élelem „pazarlását” is, ami az élelem azonnali elfogyasztásában, szétosztásában, pazar ünnepek tartásában nyilvánul meg, illetve a tartósítás vagy konzerválás hiányát. Technikailag ez utóbbinak nem lenne akadálya, és van is rá példa, hogy az érintettek az eljárásokat ismerik is. Ám mégis – Sahlins meggyőző elemzésében – a konzerválás hosszabb megtelepedést, az pedig hosszú távon az élelemforrások kimerítését, illetve kimerülését, a terület eltartóképességének csökkenését eredményezné. A tárolás tehát, az anyagi kultúrához hasonlóan, végső soron összeegyeztethetetlen a mobilitással.

Ugyanilyen gátat látunk a demográfiában is: a zsákmányolás ára a szaporodási ráta ellenőrzés alatt tartása. Minél nagyobb a népesség, annál valószínűbb a csökkenő megtérülés. Innen a gyermekgyilkosság, az öregek öngyilkossága, a szexuális tabuk, és más egyéb, a demográfiai növekedés ellen ható szokások. Ennél az életformánál az emberekkel ugyanolyan „hideg fejjel” kell bánni, mint a tárgyakkal. Akik akadályt jelente(né)nek a mobilitásban – a fiatalokat és az öregeket – eliminálják. Csakhogy ez újfent nem a szegénység jele, hanem épp ellenkezőleg: „ez a jólét ára” (SAHLINS, 1988, 34.). Ilyen körülmények között – a mobilitás fenntartása és az anyagi kultúra korlátozása révén – a vadászok céljai és eszközei összhangba kerülnek: „egy fejletlen termelési mód nagyon hatásossá tehető” (SAHLINS, 1988, 34.). A paradox tehát az, hogy a vadászoknak kevés anyagi javuk van, de nem *szegények*. A szegénység nem a javak mennyiségétől, mégcsak nem is a célok és az eszközök kapcsolatától függ: elsősorban emberek közötti viszony, azaz társadalmi státusz, és mint ilyen, a civilizáció szülötte.

„Revizionisták” és „tradicionalisták”: a nagy Kalahári-vita

A kérdés, hogy a zsákmányoló népek mennyiben tekinthetők a civilizációtól elzárt, „eredeti” állapotban élő kultúráknak, a kőkorszaki népek „egyenes leszármazottainak”, illetve fordítva, hogy a náluk nyert adatok mennyiben használhatók fel a régészeti anyag interpretálására, egyike a zsákmányoló-tanulmányok legfontosabb kérdéseinek, amely a kezdetek óta megosztja a tudományos közvéleményt. A kérdés különös súllyal merült fel 1989-ben, amikor E. WILMSEN (1989a) *Land filled with flies* című provokatív műve napvilágot látott. A busmanok (különbféle neveiken: szánok, baszarvák, dzsu/hoanszik stb.) mindaddig – LEE (1979), LEE-DEVORE (szerk. 1976), SILBERBAUER (1981), TANAKA (1980) és mások munkái alapján – a zsákmányoló népek legtisztább képviselőinek számítottak, akik „őseredeti”, elszigetelt állapotok között élnek, és akiknek „érintetlen” kultúrája egyenes leszármazottja kőkori elődeikének.

Wilmsen szerint viszont ez a kép csalóka délibáb. Korai útleírások, archívumbeli anyagok, néprajzi, régészeti, nyelvészeti és biológiai adatok alapján érvelve azt állította: a busmanok történelme hosszú múltra megy vissza, szomszédaikkal mindig is kapcsolatban voltak, és jelenlegi „elszigeteltségük” közelmúltbeli politikai folyamatok, másodlagos primitivizáció eredménye. Véleménye szerint a busmanok feltételezett *ősiségének* bizonyítása érdekében a kutatás megtagadta tőlük a *történelemhez* való jogot. A busmanok valójában szétzüllesztett korábbi életformák maradványai, erősebb, modern népek alávettettjei, s csak a szélesebb dél-afrikai politikai-gazdasági keretekbe illesztve, a szomszéd népekkel kölcsönhatásban vizsgálhatók.

A könyv a „tradicionalisták” (ld. fentebb) és a „revizionisták” (például WILMSEN, 1983, 1989a, 1989b; WILMSEN-DENBOW, 1990; SCHRIRE, 1980,

1984a) között azonnal elkecseregett, heves vitát robbantott ki. A vita mindenekelőtt a *Current Anthropology* hasábjain folyt 1990–1995 között, s néhány év alatt oly méreteket öltött, hogy BARNARD (1992) külön áttekintésben tárgyalta, sokszáz tételes bibliográfia kíséretében! „A revizionisták” (sőt „történeti partikularisták”, ami visszautal egyben a Boas féle történeti partikularizmusra is, amelynek értelmében nagy evolucionista történelmi sémák felvázolása helyett egy-egy adott társadalom történelmének a részleteire kell a hangsúlyt helyezni) kifejezés tehát ebben a kontextusban azokat jelöli, akik a busmanokat egy átfogóbb, nagyobb társadalmi rendszer vagy osztálystruktúra alsó osztályának, a gyarmatosítás áldozatainak tekintik: az egyszerű technológia, a nomadizmus és a javak megosztása szerintük minden „szegénység-kultúra” velejárója, nem pedig a zsákmányolókra általában jellemző jegy.

A „tradicionalisták”, Lee és kollégái ezzel szemben az adaptációt dinamikus és elméleti úton közelítik meg. A zsákmányolást, mint egy alapvető és adaptív életmódot, nem tekintik bizonyítandónak – adottnak és magától értetődőnek tekintik. Azt is természetesnek veszik, hogy a busman (dzsu/'hoanszi) társadalom önmagában megfelelő egység az anyagleíráshoz és elemzéshez, annak ellenére, hogy az általuk lakott területen állattenyésztő hererók és tszvanák is élnek: a busmanok és ők ugyanis különböző ökológiai niseket foglalnak el. A tradicionalisták tehát a kultúra folyamatosságát és a busmanok kulturális integritását hangsúlyozzák. De, mint a Cambridge Encyclopedia (LEE–DALY, 1999a, 6.) szerzői megjegyzik, az autonómia vagy függőség amúgy sem vagy-vagy kérdés, hanem egy skála, amelynek mentén különféle példák sorakoztathatók fel. A busmanok közül egyesek már korán a környező bantuk alárendeltjei lettek, mások viszont továbbra is független vadászok maradtak. A régészeti anyag mellett szól, hogy a busmanok késő kőkori eszközökre alapozott zsákmányoló életformát tartottak fenn egész a 19. századig. Ugyanakkor – saját történelmükről szóló saját elbeszéléseik szerint – mindig is vadászok voltak, kapcsolatban a külvilággal. A külvilággal való kapcsolat amúgy sem rendeli őket automatikusan szomszédaik alá, hisz a csere univerzális emberi jelenség, aminek köszönhetően akár tovább is fenntarthatják a nekik tetsző életformát. A „vadon mint menedék” sok zsákmányolónál meglévő elképzelés; számukra ez a pozitív, az ideális életforma! Vagyis Lee-ék szerint a társadalomból való kizártság feltételezése a revizionisták részéről implicit módon lenézést és leereszkedést jelent.

A vita részleteire itt most nem tudunk kitérni. Mint STILES (1992, 4.) megjegyzi, a revizionisták érvei nem igazán újak. Nem tesznek mást, mint hogy elődeik korábbi, hasonló megjegyzéseit szintetizálják és túlhangsúlyozzák. A zsákmányolók kapcsolata a környező népekkel közhelyszámba megy az irodalomban; „a férfi mint vadász” konferencián bőven esett szó róluk, mint „visszafejlődött” zsákmányolókról. Az 1970–80-as években, a délkelet-ázsiai zsákmányolók vizsgálata során, a téma kifejezetten a kutatás középpontjában állt, s ott a zsákmányoló létforma a kutatók egybehangzó véleménye

szerint nem visszafejlődés eredménye, hanem racionális ökológiai, gazdasági és szocio-politikai tényezők hatására beállott (adaptív) változás.

Akárhogyan is van, a revizionisták által felvetett kérdések között sok a valóban lényeges. Túl sok ideig tartották a zsákmányolókat „őseredeti”, elszigetelt népeknek. A vita után más fényben tűnik fel a zsákmányolók „izoláltsága”. A történelem, a történeti hatások fontosságát immár senki sem vitatja: sokféle út vezethet a zsákmányoláshoz. A kérdés azonban ez után még inkább kérdés marad: az „etnográfiai jelen” zsákmányolói menyiben használhatók a kőkori zsákmányolók magyarázatára? Az elszigeteltség kontra beágyazódás vitát pedig zárjuk egy anekdotával! 1996. október 19-én a *The Economist* beszámol róla, hogy valahol a Kalahári mélyén egy busman vadász, miközben mérget ken a nyílveendőjére, egy a táborhelyét meglátogató nyugati turistához fordul és megkérdezi tőle: vajon szerinte O. J. Simpson – egy akkoriban gyilkosság vádjával bűnvádi eljárás alá fogott amerikai állampolgár – bűnös-e?! (Idézi: PANTER-BRICK–LAYTON–ROWLEY-CONWY, 2001, 10.)

A zsákmányolók kutatása mint a kulturális antropológia egyik alága.
A CHAG konferenciák. Új eredmények.

Az előzőekben nagy vonalakban bemutattunk néhány antropológiai iskolát és irányzatot, amelyek érdeklődésének középpontjában a zsákmányolók álltak. Kérdésfelvetéseik, a hozzájuk kapcsolódó elméleti-módszertani viták, a rájuk adott kritikák tükrében egyben nyomon kísértük a zsákmányoló népek képeinek történeti alakulását. Egy tudományterület fejlődése azonban nemcsak elkülönülő egyéni teljesítmények összessége, hanem a mindenkori társadalmi-tudományos környezet függvénye is. Most tehát röviden szólnunk kell a kulturális antropológia egy új alága, a „hunter-gatherer studies”, a zsákmányoló-tanulmányok kialakulásáról, a kutatás specializálódásáról, ehhez kapcsolódóan az 1970-es években meginduló (I)CHAG konferenciák ([International] Conference on Hunting and Gathering Societies) ([Nemzetközi] Konferencia a vadász és gyűjtögető társadalmakról) soráról.

Steward kutatásai nyomán, az 1950–60-as években az elméleti alapokon nyugvó terepkutatások valósággal fellángoltak. A háttérükként szolgáló erős evolúciós érdeklődés következtében a kutatások számos tudományterületen zajlottak, s a kulturális antropológusok mellett számos más tudomány (régészet, őstörténet, fizikai antropológia, etológia, ökológia, mikroökonómia stb.) képviselőit egyesítették. A robbanásszerűen megsokszorozódott anyagot, az elméleti kérdéseket konferenciák során vitatták meg, amelyek következtében a zsákmányolók kutatása néhány évtized leforgása alatt a széles értelemben vett antropológia új, dinamikus fejlődő, interdiszciplináris alágává vált. Az első konferenciára 1965-ban, Ottawában került sor a „hordatársadalmakról” (DAMAS, 1969a). Ezt 1966-ben kettő is követte, az

egyik szintén Ottawában, a „kulturális ökológiáról” (DAMAS, 1969b), a másik – amely mára legendás hírűvé vált, s amelyet az egész későbbi fejlődés előfutárának és megalapozójának szokás tekinteni – Chicagóban, „a férfi mint vadászról” (LEE–DEVORE, 1968)⁶. Itt, ezen a konferencián fejtette ki Sahlins először az „eredeti jóléti társadalom” fogalmát, és számos további, később nagy „karriert” befutott téma (például a nők szerepe a gyűjtögetésben, a vadászat és a gyűjtögetés viszonya és fontossága a létfenntartásban, a társadalmi hierarchia kérdése az egalitárius társadalmakon belül, stb.) itt már erős hangsúlyt kapott. Az eredetileg két-három, később ötévenként sorra kerülő konferenciák címe és tematikája, a belőlük készült publikációk jól tükrözik a kutatásban időközben végbement fejlődést, a témák közötti hangsúlyeltolódást, új meg új problémák, vizsgálati módok felszínre kerülését. Az alapító konferenciák óta eltelt 40 év során a kutatás szinte áttekinthetetlenül sokrétűvé vált; a zsákmányoló-tanulmányok az antropológia egy elmaradt területéből a kutatás központi témájává, majd az 1990-es évekre önálló aldiszciplinává váltak.

A konferenciák sorát az áttekinthetőség kedvéért táblázatban összegezzük. Itt most elég legyen csak annyit említeni, hogy – a felgyorsult globalizáció, a zsákmányoló népek kihalása, átalakulása, modernizálódása miatt – a konferenciák témájában a változás iránya nyilvánvaló: a kutatás egyre inkább történetivé, ezzel párhuzamosan egyre inkább rekonstrukciósá válik. Burch számítása szerint (BURCH–ELLANNA, 1994, 441–455.) az általa kiadott 6. CHAG konferenciakötetben a kulturális-társadalmi változást, a fennmaradás-túlélés problémáit tárgyaló cikkek aránya 55%, de ha leszámítjuk a kötetből a régészeti írásokat, az arány a 70%-ot is eléri!

Konferencia neve	Helye, ideje	Publikáció
Conference on Band Organization	1965 Ottawa	Damas (szerk.) (1969a): <i>Contributions to anthropology: Band societies.</i>
Conference on Cultural Ecology	1966 Ottawa	Damas(szerk.)(1969b) <i>Contributions to anthropology: Ecological essays.</i>
Man the Hunter	1966 Chicago	Lee–DeVore (szerk.) (1968): <i>Man the hunter</i>
1 CHAG	1978 Párizs	Leacock–Lee (szerk.) (1982, reprint 1987, 1989): <i>Politics and History in Band Societies.</i>
American Anthropological Association meeting	1978 Los Angeles	Winterhalder–Smith (szerk.) (1981): <i>Hunter Gatherer Foraging Strategies: Ethnographic and Archaeological Analysis.</i>

⁶ A „férfi” itt az angol nyelv sajátosságai miatt valójában az „ember” szinonimája, bár kétértelműsége miatt később a feministák részéről jogos kritika érte.

2 CHAG	1980 Quebec	–
3 CHAG	1983 München – Bad Homburg	Schrire (szerk.) (1984b): <i>Past and Present in Hunting-Gathering Studies</i>
4 CHAG	1986 London	Ingold–Riches–Woodburn (szerk.) (1988): <i>Hunters and Gatherers. Vol. 1. History, evolution and social change. Vol.2. Power, property and ideology.</i>
5 CHAG	1988 Darwin	Altman (szerk.) (1989): <i>Emergent inequalities in aboriginal Australia.</i> Meehan–White (szerk.) (1990): <i>Hunter-gatherer demography: Past and present.</i>
6 CHAG	1990 Fairbanks	Burch–Ellanna (szerk.) (1994): <i>Key issues in hunter-gatherer studies.</i>
7 CHAG	1993 Moszkva	Schweitzer–Biesele–Hitchcock (szerk.) (2000): <i>Hunters and Gatherers in the Modern World</i>
8 CHAG	1998 Osaka	Senri Ethnological Studies 53, 56, 59, 60: Wenzel–Hovelsrud-Broda–Kishigami (szerk.) (2000): <i>The Social Economy of Sharing: Resource Allocation and Modern Hunter-Gatherers.</i> Keen–Yamada (szerk.) (2001): <i>Identity and Gender in Hunting and Gathering Societies.</i> Andersen–Ikeya (szerk.) (2001): <i>Parks, Property, and Power: Managing Hunting Practice and Identity within State Policy Regimes.</i> Stewart–Barnard–Omura (szerk.) (2002): <i>Self- and Other-Images of Hunter-Gatherers.</i>
9 CHAG	2003 Edinburgh	Barnard (2004): <i>Hunter-Gatherers in History, Archaeology and Anthropology.</i>

Az eredmények számbavételekor a konferenciakötetek mellett számos további, fontos összefoglaló kötetet kell megemlíteni. A zsákmányoló népek enciklopédiája 53 népet mutat be részletesen, és a zsákmányolók életének szinte minden elméleti vonatkozását megtárgyalja (LEE–DALY, 1999b). A zsákmányolók kulturális és ökológiai sokféleségét KELLY (1995) és KENT (1996) vizsgálja. Földrészek szerinti összehasonlításokat tesz KOYOMA–

THOMAS (1981), illetve WILLIAMS–HUNN (1982), akik a Csendes óceán keleti és nyugati partjain élő, illetve az észak-amerikai és az ausztráliai zsákmányolókat hasonlítják össze. RICHES (1982) az északi zsákmányolókat veti górcső alá. A zsákmányolókkal kapcsolatos régészeti és evolúciós elméleteket BETTINGER elemzi behatóan (1991). Az antropológián belüli specializálódást interdiszciplináris régészeti, szociálintropológiai és biológiai antropológiai kérdések vizsgálata révén hidalja át PANTER-BRICK–LAYTON–ROWLEY-CONWY (2001). A zsákmányolók sorsának kilátásait tárgyalja HEADLAND–BLOOD (2002). A régészet és a néprajz határvidékén született új tudományt, az etnoarcheológiát mutatja be GOULD (1978, 1980), KRAMER (1979) és STILES (1977). A régészet és az etnográfia adatainak párhuzamos kiaknázását, illetve kontrasztálásának lehetőségét vizsgálják SMILEY és szerzőtársai (1980); a jelen régészetét, azon keresztül a múltra vonatkozó modellek felállításának lehetőségét YELLEN (1977) kutatja. Egyetemi hallgatók számára mutatja be a vadászok világát BICCHIERI (1972), COON (1971) és SERVICE (1979). Kutatási tendenciákról, hosszabb-rövidebb kutatási periódusok terméséről ad áttekintést BARNARD (1983) BETTINGER (1987) MYERS (1988) és FLANAGAN (1989); speciális témákat foglal össze TESTART (1988b), valamint HEADLAND–REID (1989). A sort folytathatnánk. A részletek a bibliográfiában megtalálhatók. Az anyag olyan sokrétűvé, elágazóvá vált, hogy egyetlen összefoglalás keretében lehetetlen akárcsak a problémák töredékére is kitérni. Ennek az áttekintésnek sem lehetett más célja, mint hogy az idáig vezető út állomásait felvázolja.

IRODALOM

ALTMAN, J. C. (szerk.)

1989 *Emergent inequalities in aboriginal Australia*. Sydney, University of Sydney. (Oceania monograph, No. 28.)

ANDERSEN, D.–K. IKEYA (szerk.)

2001 *Parks, Property, and Power: Managing Hunting Practice and Identity within State Policy Regimes*. Osaka, National Museum of Ethnology. (Senri Ethnological Studies, No. 59.)

BARNARD, A.

1983 Contemporary hunter-gatherers: current theoretical issues in ecology and social organization. *Annual Review of Anthropology* 12., 193–214.

1992 *The Kalahari debate: a bibliographical essay*. Edinburgh, Center for African Studies, Edinburgh University.

BARNARD, A. (szerk.)

2004 *Hunter-Gatherers in History, Archaeology and Anthropology*. Oxford–New York, Berg.

- BETTINGER, R. L.
1987 Archaeological approaches to hunter-gatherers. *Annual Review of Anthropology*, 16., 121–142.
1991 *Hunter-gatherers: Archaeological and evolutionary theory*. New York, Plenum Press.
- BICCHIERI, M. G. (szerk.)
1988 *Hunters and Gatherers Today. A Socioeconomic Study of Eleven Such Cultures in the Twentieth Century*. New York, Holt, Rinehart and Winston.
- Boas, F.
1888 *The Central Eskimo*. Washington, D.C., Bureau of American Ethnology, Annual Report, 6.
1897 *The Social Organization and the Secret Societies of the Kwakiutl Indians*. Washington.
1948[1911] *Race, language and culture*. New York, Macmillan.
1966 *Kwakiutl ethnography*. Chicago, University of Chicago Press.
- BODROGI T.
1991 Az Ancient Society előzményei. *Népi kultúra – Népi társadalom*, XVI., 9–63.
- BOGORAS, W. G.
1904 The Chukchee. *Memoirs of the American Museum of Natural History*. Vol. XI. New York, American Museum of Natural History.
- BURCH, E. S.–L. J. ELLANNA (szerk.)
1994 *Key issues in hunter-gatherer research*. Oxford, Berg.
- CHILDE, G. V.
1925 *Dawn of European civilization*. London, Kegan, Paul, Trench, Trubner and Company.
- CHILDE, G. V.
1951 *Social evolution*. London, Watts and Company.
- COON, C. S.
1971 *The Hunting Peoples*. Boston–Toronto.
- Damas, D. (szerk.)
1969a *Contributions to anthropology: band societies*. Ottawa, National Museums of Canada. (Bulletin, 228.)
1969b *Contributions to anthropology: Ecological essays*. Ottawa, National Museums of Canada. (Bulletin, 230.)
- DeVore, I. (szerk.)
1965 *Primate behavior: Field studies of monkeys and apes*. New York, Holt, Rinehart and Winston.
- DURKHEIM, E.
2004[1912] *A vallási élet elemi formái*. Budapest, L'Harmattan.

- DURKHEIM, E.–MAUSS, M.
1978[1901–1902] Az osztályozás néhány elemi formája. In: E. DURKHEIM (szerk.): *A társadalmi tények magyarázatához. Válogatott tanulmányok.* 253–334. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- ENGELS, F.
1970[1884] *A család, a magántulajdon és az állam eredete.* (Lewis H. MORGAN kutatása nyomán.) Budapest, Magyar Helikon.
- FERGUSON, A.
1767 *An Essay on the History of Civil Society.* Dublin.
1989 Hierarchy in simple „egalitarian” societies. *Annual Review of Anthropology*, 18., 245–266.
- FREUD, S.
1918[1913] *Totem és tabu. A vadnépek és a neurotikusok lelki életének némely megegyezéséről.* Budapest, Dick Manó.
- GALBRAITH, J. K.
1958 *The affluent society.* Boston, Houghton Mifflin.
- GOULD, R. A. (szerk.)
1978 *Explorations in Ethnoarchaeology.* University of New Mexico Press, Albuquerque.
- GOULD, R. A.
1980 *Living archaeology.* Cambridge, Cambridge Univ. Press.
- GUSINDE, M.
1937 *Die Feuerland Indianer.* Anthropos Bibliothek, Expeditions Ser. 2. Mödling–Wien. [Második kötetének angol fordítása: *The Yamana: The life and thoughts of the Water Nomads of Cape Horn.* HRAF Press, 1961]
1942 *Die Kongo-Pygmäen in Geschichte und Gegenwart.* Halle.
1948 *Urwaldmenschen am Ituri.* Wien.
1956 *Die Twiden: Pygmäen und Pygmoide im tropischen Afrika.* Wien–Stuttgart.
1962 Die Kleinwuchsvölker in heutiger Beurteilung. Forschungsarbeiten eines halben Jahrhunderts. *Saeculum*, 13., 211–277.
- HADDON, A.
1901–1935 *Reports of the Cambridge anthropological expedition to Torres Strait.* 6. Vols. Cambridge, Cambridge University Press.
- HAEKEL, J.
1956 Zum heutigen Forschungsstand der historischen Ethnologie. In: *Die Wiener Schule der Völkerkunde, Festschrift zum 25jährigen Bestand 1925–1954.* 17–90.
1966 Geistiges Leben einfacher Wildbeuter. In: K. NARR (szerk.): *Handbuch der Urgeschichte.* Bd. 1., 193–206.

- HEADLAND, T.–D. BLOOD
 2002 *What Place for Hunter-Gatherers in Millennium Three?* Dallas, Texas, SIL International and International Museum of Cultures. (Publications in Ethnography, 38.)
- HEADLAND, T.–L. REID
 1989 Hunter-gatherers and their neighbors from prehistory to the present. *Current Anthropology*, 30. (1): 43–66.
- HOBBS, T.
 1970[1651] *Leviatán, vagy az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma*. Budapest, Helikon Könyvkiadó.
- INGOLD, T.–D. RICHES–J. WOODBURN (szerk.)
 1988 *Hunters and gatherers. Vol. I.: History, evolution and social change. Vol. II.: Property, power and ideology*. Oxford, Berg.
- JOCHELSON, W.
 1913 The Koriak. *Memoirs of the American Museum of Natural History*, Vol. 10., parts 1–2. New York, American Museum of Natural History.
- KEEN, I.–T. YAMADA (szerk.)
 2001 *Identity and Gender in Hunting and Gathering Societies*. Osaka, National Museum of Ethnology. (Senri Ethnological Studies, No. 56.)
- KELLY, R.
 1995 *The foraging spectrum: diversity in hunter-gatherer lifeways*. Washington–London, Smithsonian Institution Press.
- KENT, S. (szerk.)
 1996 *Cultural diversity among twentieth-century foragers. An African perspective*. Cambridge, Cambridge University Press.
- KLEIHAUER, M.
 1991 *Kulturelle Regression bei Jäger- und Sammlerkulturen*. (Ethnologische Studien, Institut für Völkerkunde der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, Bd. 14.) Münster–Hamburg, Lit Verlag.
- KOPPERS, W.
 1928 Individualforschung unter den Primitiven, im besonderen unter den Yamana auf Feuerland. In: W. KOPPERS (szerk.): *Festschrift für P. W. Schmidt*. 349–365. Wien.
 1956 Professor Pater Wilhelm Schmidt S.V.D. Eine Würdigung seines Lebenswerkes. *Anthropos*, 51., 60–80. (Uez *Zeitschrift für Ethnologie*, 1954, 79., 243–253.)
- KOYAMA, Sh.–D. H. THOMAS (szerk.)
 1981 *Affluent foragers: Pacific coasts east and west*. Osaka, Senri Ethnological Studies, 9.
- KRAMER, C. (szerk.)
 1979 *Ethnoarchaeology. Implications of Ethnography for Archaeology*. New York, Columbia Univ. Press.

- Kroeber, A. L.
 1925 *Handbook of the Indians of California*. Washington, D.C., Bureau of American Ethnology Bulletin, 78.
- LEACOCK, E.–R. B. LEE (szerk.)
 1982 *Politics and history in band societies*. Cambridge, Cambridge Univ. Press.
- LEE, R. B.
 1968 What hunters do for a living, or, how to make out on scarce resources. In: R. B. LEE–I. DEVORE (szerk.): *Man, the Hunter*. 30–48.
 1969 !Kung Bushman Subsistence: An Input-Output Analysis. In: DAMAS, D. (szerk.): *Contributions to anthropology: Ecological essays*. 73–94. [Uez megismételve in VAYDA, A. P. (szerk.): *Environment and Cultural Behaviour*. 1969, New York, Natural History Press, 47–79.]
 1979 *The !Kung San: men, women and work in a foraging society*. Cambridge, Cambridge University Press.
- LEE, R.B.–R. DALY
 1999a Introduction: foragers and others. In: LEE, R.B.–R. DALY (szerk.): *The Cambridge Encyclopedia of Hunters and Gatherers*. 1–19. Cambridge, Cambridge University Press.
- LEE, R. B.–R. DALY (szerk.)
 1999b *The Cambridge Encyclopedia of Hunters and Gatherers*. Cambridge, Cambridge University Press.
- LEE, R. B.–I. DEVORE (szerk.)
 1968 *Man, the Hunter*. Chicago, Aldine Publishing Company.
 1976 *Kalahari Hunter-Gatherers: Studies of the !Kung San and their Neighbors*. Cambridge–London, Mass., Harvard University Press–Oxford University Press.
- LOWIE, R. H.
 1935 *The Crow Indians*. New York, Farrar and Rinehart.
- LEVI-STRAUSS, C.
 1979[1955] *Szomorú trópusok*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- LUBBOCK, Sir John–Lord AVEBURY
 1876[1865] *A történelem előtti idők, megvilágítva a régi maradványok s az újabbkori vadnépek életmódja és szokásai által*. I–II. Budapest, K. M. Természettudományi Társulat.
- MCARTHUR, M.
 1960 Food consumption and dietary levels of groups of Aborigines living on naturally occurring foods. In: MOUNTFORD, Ch. P. (szerk.): *Records of the American-Australian Scientific Expedition to Arnhem Land [1948]*, Vol. 2., 90–135.
- MCCARTHY F. D.–MCARTHUR, M.
 1960 The food quest and the time factor in Aboriginal economic life. In:

- MOUNTFORD, Ch. P. (szerk.): *Records of the American-Australian Scientific Expedition to Arnhem Land [1948]* Vol. 2., 145–194.
- MALINOWSKI, B.
1963[1913] *The family among the Australian Aborigines*. New York, Schocken.
- MARSHALL, L.
1961 Sharing, talking and giving: Relief of social tensions among !Kung Bushmen. *Africa*, 31., 231–249. [Újabb kiadásai In: LEE, R. B.–I. DEVORE (szerk.): *Kalahari Hunter-Gatherers: Studies of the !Kung San and their Neighbors*, 1976, illetve MARSHALL, L.: *The !Kung of Nyae Nyae*, 1976]
- MAUSS, M.
2000[1906] Tanulmány az eszkimó társadalmak évszakonkénti változásairól. In: MAUSS, M. *Szociológia és antropológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- MEEHAN, B.–N. WHITE (szerk.)
1990 *Hunter-gatherer demography: Past and present*. Sydney, University of Sydney. (Oceania monograph, No. 39.)
- MENGHIN, O.
1931 *Weltgeschichte der Steinzeit*. Wien.
- MONTAIGNE, M.de
2001[1580] *Esszék. 1–3. könyv*. Pécs, Jelenkor.
- MORGAN, L. H.
1961[1877] *Az ősi társadalom*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- MONTESQUIEU, Ch. de
1981[1721] *Perzsa levelek*. Budapest, Európa Kiadó.
- MYERS, F. R.
1988 Critical trends in the study of hunter-gatherers. *Annual Review of Anthropology*, 17., 261–282.
- PANTER-BRICK, C.–R.–H. LAYTON–P. ROWLEY-CONWY (szerk.)
2001 *Hunter-Gatherers. An Interdisciplinary Perspective*. Cambridge, Cambridge University Press.
- RADCLIFFE-BROWN, A. R.
1922 *The Andaman Islanders*. Cambridge, Cambridge University Press.
1930–1931 The social organization of Australian tribes. *Oceania*, 1., 34–63., 322–341., 426–456.
- RASMUSSEN, K.
1930 Observations on the intellectual culture of the Caribou Eskimos. *Report of the Fifth Thule Expedition, 1921–1924*. Vol. VII., part 2. Copenhagen, Gyldendal.
- RICHES, D.
1982 *Northern Nomadic Hunter-Gatherers: a humanistic approach*. New York, Academic Press.

- ROUSSEAU, J. J.
 1972[1762] *A társadalmi szerződés*. Bukarest, Kriterion („Téka”).
 1978[1755] Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól. In: ROUSSEAU, J. J. *Értekezések és filozófiai levelek*. 83–157. Budapest, Helikon Könyvkiadó.
- SAHLINS, M.
 1968 Notes on the Original Affluent Society. In: LEE, R. B.–I. DEVORE (szerk.): *Man, the Hunter*. Chicago, Aldine Publishing Company. 1988[1972] *Stone Age Economics*. (4th reprint 1988.) 85–89. London, Routledge.
- SÁRKÁNY Mihály
 2000 *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. Budapest, L'Harmattan. (Kultúrák keresztútján.)
- SCHEBESTA, P.
 1928 *Orang Utan. Bei den Urwaldmenschen Malayas und Sumatras*. Leipzig.
 1933 *Among Congo Pygmies*. London.
 1941–1950 *Die Bambuti. Pygmäen vom Ituri*. 1–3. Bd. Bruxelles.
 1947 *Menschen ohne Geschichte. Eine Forschungsreise zu den „Wild“-Völkern der Philippines und Malayas*. Mödling–Wien.
 1950 Das Pygmäenproblem. (Fünfundzwanzig Jahre Pygmäenforschung). *Mitteilungen der geographischen Gesellschaft in Wien*, 92., 261–267.
 1952–1957 *Die Negrito Asiens*. Mödling–Wien. Vol. 6. No. 1. (1952); Vol. 12. No. 2. (1954); Vol. 13. No. 2. (1957). (Studia Instituti Anthropos).
 1963 Colin M. Turnbull und die Erforschung der Bambuti-Pygmäen. *Anthropos*, 58., 209–223.
- SCHMIDT, W. Pater
 1910 *Die Stellung der Pygmäenvölker in der Entwicklungsgeschichte des Menschen*. Stuttgart.
 1911 Die Kulturhistorische Methode in der Ethnologie. *Anthropos*, 6., 1010–1036.
 1912–1955 *Der Ursprung der Gottesidee. Eine historisch-kritische und positive Studie*, 12. vols. Münster i. W.
 1937a *Handbuch der Methode der kulturhistorischen Ethnologie*. Münster.
 1937b Die Urkulturen: Ältere Jagd- und Sammelstufe. In: VALJAVEC, F. (szerk.): *Historia mundi*, 1., 375–501. Bern.
 1952 Die Urkulturen: Ältere Jagd- und Sammelstufe. In: F. VALJAVEC (szerk.): *Historia mundi*, 1., 375–501. Bern.
 1964 *Wege der Kulturen. Gesammelte Aufsätze*. Hrsg. von Anthropos-Institut. St. Augustin.

- SCHMIDT, W. PATER–W. KOPPERS
 1924 *Völker und Kulturen. Bd. 1. Gesellschaft und Wirtschaft der Völker.* (Der Mensch aller Zeiten, Bd. III.) Regensburg.
- SCHRIRE, C.
 1980 An inquiry into the evolutionary status and apparent identity of San hunter-gatherers. *Human Ecology*, 8. (1): 9–32.
- Schrire, C. (szerk.)
 1984 *Past and Present in Hunter-Gatherer Studies.* New York, Academic Press.
- SCHRIRE, C.
 1984 Wild surmises on savage thoughts. In: SCHRIRE, C. (szerk.): *Past and Present in Hunter-Gatherer Studies.* 1–25. New York, Academic Press.
- SCHWEITZER, P.–M. BIESELE–R. K. HITCHCOCK (szerk.)
 2000 *Hunters and Gatherers in the Modern World. Conflict, Resistance, and Self-Determination.* New York–Oxford, Berghahn Books.
- SELIGMAN, C. G.–B. Z. SELIGMAN
 1911 *The Veddas.* Cambridge, Cambridge University Press.
- SERVICE, E.
 1962 *Primitive Social Organization. An Evolutionary Perspective.* New York, Random House.
 1966 *Hunters.* (2nd rev. ed. Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall, 1979) [Magyarul: SERVICE, E. R.–M. D. SAHLINS–E. R. WOLF: *Vadászok – Törzsek – Parasztok.* Budapest, Kossuth Kiadó, 1973.]
- SILBERBAUER, G. B.
 1981 *Hunter and habitat in the central Kalahari Desert.* Cambridge, Cambridge University Press.
- SMILEY, F. E.–C. M. SINOPOLI–H. JACKSON–W. H. WILLS–S. A. GREGG (szerk.)
 1980 *The archaeological correlates of hunter-gatherer societies: studies from the ethnographic record.* Ann Arbor, Michigan Discussions in Anthropology, 5.
- SOLLAS, W.
 1911 *Ancient hunters and their modern representatives.* London, Macmillan.
- STEWARD, J. H.
 1936 The economic and social basis of primitive bands. In: R. H. LOWIE (szerk.): *Essays in anthropology in honor of A. L. Kroeber.* 331–350. Berkeley, University of California Press.
 1938 *Basin-plateau aboriginal sociopolitical groups.* Washington, D.C., Smithsonian Institution. (Bureau of American Ethnology Bulletin, No. 120.)
 1955 *Theory of culture change: The methodology of multilinear evolution.* Urbana, University of Illinois Press.

- STEWART, H.–A. BARNARD–K. OMURA (szerk.)
 2002 *Self- and Other-Images of Hunter-Gatherers*. Osaka, National Museum of Ethnology. (Senri Ethnological Studies, No. 60.)
- STILES, D.
 1977 Ethnoarchaeology: a discussion of methods and applications. *Man*, 12. (1): 87–103.
 1992 The Hunter-Gatherer ‘Revisionist’ Debate. *Anthropology Today*, 8. (2): 13–17.
- TANAKA, J.
 1980 *The San, hunter-gatherers of the Kalahari: a study in ecological anthropology*. Tokio, University of Tokyo Press.
- TESTART, A.
 1982 The significance of food storage among hunter-gatherers: Residence patterns, population densities, and social inequalities. *Current Anthropology*, 23 (5): 523–537.
 1987 Game sharing systems and kinsip systems among hunter-gatherers. *Man*, 22. (2): 287–304.
 1988a Food shortage among hunter-gatherers: More of less security in the way of life? In: GARINE, I. de–G. A. HARRISON (szerk.): *Coping with uncertainty in the food supply*. 170–174. Oxford, Clarendon Press.
 1988b Some major problems in the social anthropology of hunter-gatherers. *Current Anthropology*, 29. (1): 1–31.
- VAJDA L.
 1949 A néprajztudomány kultúrtörténeti iránya és a „bécsi iskola”. *Ethnographia*, 60., 45–71.
- VOLTAIRE, F. M.
 1951[1767] *A vademecum*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- WENZEL, G. W.–G. HOVELSRUD-BRODA–N. KISHIGAMI (szerk.)
 2000 *The Social Economy of Sharing: Resource Allocation and Modern Hunter-Gatherers*. Osaka, National Museum of Ethnology. (Senri Ethnological Studies, No.53.)
- WILLIAMS, N. M.–E. S. HUNN (szerk.)
 1982 *Resource managers: North American and Australian hunter-gatherers*. Boulder, Westview Press, Inc. (AAAS selected symposium, 67.)
- WILMSEN, E.
 1983 The ecology of illusion: Anthropological foraging in the Kalahari. *Reviews in Anthropology*, 10. (1): 9–20.
 1989a *Land filled with flies: a political economy of the Kalahari*. Chicago, University of Chicago Press.
 1989b Those who have each other: San relations to land. In: E. WILMSEN (szerk.): *We are here: Politics of aboriginal land tenure*. 43–67. Berkeley–Los Angeles, University of California Press.

WILMSEN, E. N.–J. R. DENBOW

1990 Paradigmatic history of San-speaking peoples and current attempts at revision. *Current Anthropology*, 31. (5) 489–524.

WINTERHALDER, B.–E. A. SMITH (szerk.)

1981 *Hunter-Gatherer Foraging Strategies: ethnographic and archeological analyses*. Chicago, The University of Chicago Press.

YELLEN, J. E.

1977 *Archaeological Approaches to the Present: Models for Reconstructing the Past*. New York, Academic Press.

GÁBOR VARGYAS

HUNTER AND GATHERER STUDIES (A SHORT HISTORY)

This article is a first introduction for Hungarian readers to a special subfield in cultural anthropology, hunter and gatherer studies. In it the author first stresses the importance of such studies and their relevance to theory building in anthropology. Then he goes on to outline the development of this specialized discipline. He outlines five phases. As a starting point, he presents the earliest philosophical and political economic speculations on hunters in European social thought, the Hobbesian and the Rousseauian view, that of the “bad” and of the “good” savage. With Lubbock and Morgan, he arrives at the early evolutionist theories which paid attention to hunters only as to „savages” on the lowest level of human evolution. Then he presents the first ethnological school that assigned special importance to hunter and gatherer studies: German culture-history school which built its own “cultural circles” (Kulturkreise) theory of a postulated “ancient hunting civilization” that spread all over the world through diffusion on an extensive (and biased) ethnographic study of hunter and gatherer societies around the world. The fourth phase of interest on hunting and gathering societies (and the first truly anthropological one) is the cultural ecological school of Steward and Service with their emphasis on patrilineal band – a theory that was reflected in the past decades even in Hungarian anthropology. Finally, the author outlines Sahlins’ “original affluent society” theory which turned “upside down” the then ruling ideas of “unlimited wants and limited means” in anthropology. The end of the paper is devoted to a summary treatment of the series of International Conferences on Hunting and Gathering Societies (CHAG) and of the main current research themes.